

NAČELA FONETSKE KOREKCIJE ILI: RAZLIKA IZMEĐU »ISTIH« GLASOVA HRVATSKOG I FRANCUSKOG JEZIKA

Stručni članak. Primljen 15. 6. 1993.
UDK 804.0-4:808.62:003.035/.036

Fonetska korekcija, zapostavljena grana i fonetike i metodike svodi se u posljednjim desetljećima na ispravljanje najuočljivijih interferencija glasova koje grubo remete komunikaciju. Zanemarivanje nerazlikovnih obilježja glasova znači odustajanje od usvajanja cijelovitoga fonetskog sustava stranog jezika i dovodi, u najboljem slučaju, do stvaranja hibridnoga fonetskog sustava, pogodnoga samo za prenošenje referencijske razine iskaza, popraćeno nizom nehotičnih i nesvesnih informacija o govorniku. No nerazlikovna obilježja glasova, prenesena iz jednog jezika u drugi, bitno utječu i na usvajanje razlikovnih obilježja glasova tog sustava, tako da njihovo zanemarivanje nije ekonomičniji i brži put u novi fonetski sustav nego, baš naprotiv, onemogućavanje njegova usvajanja.

Svaka fonetska korekcija polazi od bar dvaju načela: povezanosti svih elemenata jednog sustava (Saussure) i interferencija među različitim sustavima (Weinreich).

Međutim, dok je ovo drugo načelo uočljivo i pri sasvim površnom slušanju stranih govornika, pa ga zato svi prihvaćaju, dotle onaj prvi biva obično prihvaćen samo deklaratивno i odmah zaboravljen. Tako se fonetska korekcija u praksi svodi na uklanjanje samo ponekih, najzamjetljivijih interferencija, onih koje najgrublje ometaju komunikaciju. Njih je klasificirao već Jakobson (1939) nazivajući ih »defonemizacijom« (ukidanje opozicija), »fonemizacijom« (uvodenjem novih opozicija) i »transfonemizacijom« (reinterpretacijom razlika shvaćanjem redundantnih obilježja kao relevantnih). Četvrta grupa interferencija, ona koju je Weinreich (1953) nazvao supstitucijom fonema koji su identično definirani u oba jezika, ali se razlikuju u fonetskoj realizaciji, potpuno se zanemaruje i zato ona ostaje trajan izvor i najtvrdokorniji oblik stranog akcenta. No prve tri grupe interferencija, upravo zato što su najgrublje i najuočljivije, i što predstavljaju izravnu smetnju već na referencijskoj razini komunikacije, najlakše se ispravljaju. Njih su svjesni i oni koji uče strani jezik, pa su najviše usmjereni na njihovo uklanjanje; to potvrđuju i istraživanja »međujezika«, prijelaznih sustava koji nastaju u raznim fazama učenja jezika, (Flege, Port 1981; Elsendorn, 1984; Horga, 1990) u kojima se ističe da se govornici međujezika trude usvojiti fonološka obilježja, zanemarujući redundantna svojstva glasova.

Takov pristup, koji na prvi pogled može izgledati racionalan i praktičan, doveo je fonetsku korekciju do nezavidnog stanja u kojem se nalazi: i fonetičari i metodičari digli su od nje ruke, a usvajanje fonetske razine jezika, sasvim neopravdano, znatno je manje uspješno od ovladavanja ostalim razinama.

Pogledu učenika koji jeziku pristupa iz perspektive stranca, pogled izvana (Kaloder, 1992), nastavnik i lingvist morali bi suprotstaviti pogled iz perspektive tog jezika (pogled iznutra), odnosno de Saussureovo načelo međusobne uvjetovanosti svih elemenata jednog sustava.

Slušajući glasove stranog jezika slušači reagiraju baznim kognitivnim mehanizmom kategorijalne klasifikacije (»equivalence classification«) koji omogućava percipi-

ranje ustaljenih kategorija iz fizički neograničene raznolikosti fonetskih realizacija (Flege, 1984). Taj mehanizam, nužan u percipiranju materinskog jezika, zapreka je preciznom percipiranju glasova stranog jezika, jer govornik takve glasove svrstava u one kategorije koje poznaje u materinskom jeziku i »prepoznaće« kao takve; tako govornik počinje razlikovati tri kategorije glasova u stranom jeziku: »iste«, »slične« i »različite« u odnosu prema glasovima svog jezika.

Medutim, neadekvatna realizacija »istih« (a pogotovo »sličnih«) fonema dvaju jezika nužno dovodi do neadekvatne i nesigurne realizacije »različitih« fonema, onih oko kojih se svi trude: svođenje korekcije samo na učenje »novih«, »različitih« glasova stranog jezika neće dati dobre rezultate, odnosno u ovom slučaju kraći je put ujedno i krivi put u novi fonetski sustav.

Redoslijed usvajanja glasova u djetinjstvu i slijed razvoja pojedinih distinkтивnih obilježja u jezicima (Jakobson, 1969) potvrđuju tu uvjetovanost jednih elemenata postojanjem drugih.

Jakobson, kao i mnogi stariji istraživači koje on navodi (Gutzmann, 1903; Chlumsky, 1924, Rousselot, 1925; Cohen, M., 1925; Buhler, K., 1926; Gregoire, 1933 i drugi), utvrđuju strog redoslijed pojavljivanja glasova u djetinjstvu. Najprije se stvara najudaljenija opozicija po stupnju zatvorenosti, a to je okluziv — otvoreni-vokal, zatim se i u konsonantizmu i u vokalizmu stvara minimalni sistem zasnovan na po dva razlikovna obilježja: kod konsonanata javlja se opozicija labijal/nazal i opozicija labijal/dental, a kod vokala opozicija zatvoreni/otvoreni, a zatim srednji stupanj otvorenosti ili opozicija palatal/velar. Tek poslije tih osnovnih razlikovnih obilježja mogu se pojaviti (ako ih danii jezik posjeduje) i druga obilježja koja predstavljaju nijanse između ovih osnovnih: frikativi kad već postoje okluzivi, afrikate poslije frikativa, velarni suglasnici kad već postoje labijali i dentali, te likvidi sasvim na kraju izgradnje konsonantskog sustava; isto tako prednji zaobljeni i stražnji nezaobljeni vokali pojavljuju se kad već postoje prednji nezaobljeni i stražnji zaobljeni, a nazalni vokali dolaze na kraju vokalizma.

U razvoju jezika redoslijed je isti: ako jezik posjeduje samo jednu kategoriju suglasnika, to će biti okluzivi, afrikate postoje samo u jezicima koji imaju frikative, a velari samo u jezicima i kategorijama suglasnika koji imaju labijale i palatale; prednji zaobljeni (i stražnji nezaobljeni) suglasnici postoje samo u jezicima koji imaju prednje nezaobljene i stražnje zaobljene samoglasnike itd.

Usvajanje stranog-fonetskog-sustava zahtijeva poštivanje tog redoslijeda, što znači da se osnovna distinktivna obilježja moraju temeljito usvojiti prije onih strancu nepoznatih. Naime, u jezicima koji posjeduju veći broj distinktivnih obilježja (i veći broj glasova), i realizacija ovih osnovnih, strancu poznatih obilježja, razlikuje se od realizacija u jeziku siromašnijeg-fonetskog-sustava zato što postojanje glasova s dodatnim razlikovnim obilježjima sužava i polje mogućih realizacija »osnovnih« fonema i gura ih u izrazitije, ekstremnije realizacije. Tako će, npr. francusko [i] biti zatvorenije od hrvatskoga jer u francuskom postoje četiri stupnja zatvorenosti (i, e, ε, a); isto tako, francusko će [i] biti više prednje i aktivno nezaobljeno (rastegnuto) jer u francuskom postoji prednje zaobljeno [y]. Zato se ne može smatrati da su francusko i hrvatsko [i] identični u realizaciji, a tek na pravi način naučeno francusko [i] bit će uvjet pravilnog i čvrstog usvajanja njemu susjednih glasova u vokalskom sustavu.

Upravo će zato fonetska korekcija naših govornika koji uče francuski biti najuspješnija i moći će dovesti do cijelovitog usvajanja fonetskog sistema ako počnemo od francuskog glasa [i], ključnog za pravilno usvajanje osnovnih razlikovnih obilježja, realiziranih točno u onom obliku u kojem postoe u jeziku cilju. Usporedimo li realizaciju osnovnih vokalskih obilježja u hrvatskom i francuskom, vidjet ćemo da je glavna razlika

u tome što su u francuskom opozicija prednji/stražnji vokal i opozicija po stupnju zatvorenosti znatno kontrastnije realizirane nego u hrvatskom: težište-artikulacije pomaknuto je prema naprijed, a zatvoreni glasovi-napetije su artikulirani. Zato će i fonetska korekcija polaziti od globalnog prilagodivanja realizacije tih dvaju razlikovnih obilježja.

Pomicanje težišta artikulacije prema naprijed

Za pomicanje težišta artikulacije prema naprijed ključan je upravo vokal [i] čije će precizno lociranje otvoriti prostor za dodatne fonetske distinkcije koje naš jezik ne posjeduje. Zato fonetska korekcija naših govornika koji uče francuski mora početi inzistiranjem na ekstremno svijetлом, gotovo piskavom [i] čije značajke naši govornici čuju, ali ih doživljavaju kao osobinu pojedinoga govornika, a ne kao jezičnu normu. Zadovoljimo li se time da je naše [i] ionako prepoznatljivo za francuske slušače, polja realizacija njemu susjednih glasova bit će sužena, što znači da će im artikulacija biti neprecizna i nesigurna.

Francuski prednji nezaobljeni glasovi globalno kudikamo se najčešće pojavljuju u govoru (25,5%), više nego trostruko češće od vokala dvaju novih serija: svi prednji zaobljeni imaju frekvenciju pojavljivanja ukupno 7,8% a nazali ukupno 7,2% (P. Leon, 1966). I ovaj podatak svjedoči o potrebi preciznog usvajanja prednjih nezaobljenih vokala već radi njih samih, ali i zbog njihove bitne uloge u brojnim opozicijama s kasnije razvijenim nizovima prednjih zaobljenih i nazalnih vokala. Uputno je korekciju nastaviti najprije na ostalim vokalima ove serije: zatvorenom i otvorenom [e]-te-prednjem [a]. Kad svi prednji nezaobljeni vokali (s izuzetkom otvorenog e) budu izrazito svijetli u odnosu na naše »iste« vokale, uz održavanje izrazito tamno artikuliranih stražnjih vokala, bit će ostvaren jedan od dva osnovna uvjeta za usvajanje »novih« glasova.

Napetost artikulacije

Druga važna intervencija na razlikovno obilježje koje posjeduje materinski jezik tiče se stupnja otvorenosti odnosno napetosti izgovora. Da bi se umjesto naša tri stupnja otvorenosti uvela četiri stupnja, nije dovoljno točno locirati dva međustupnja (otv. i zatv. e i o) za razliku od našeg jednoga, nego treba postići jače zatvaranje krajnjih stupnjeva ([i] i [u]), što će proširiti polje artikulacija i tako omogućiti tananije, diferenciranje povećanog broja glasova. Različitost stupnja napetosti »istih« glasova dvaju jezika i ovisnost svakog glasa o odnosima unutar vlastitog sustava može se dokazati i pogreškama u interpretaciji stranih glasova: naši govornici često »čuju« francusko završno [i] u uzlaznoj intonaciji kao [ij], npr. u riječi *gentil* [gati] koju čuju kao [gatiij], jer je francusko [i] u tom položaju realizirano otprilike kao završetak naših riječi *kolokvij, natrij.*

Pomicanje težišta artikulacije i povećanje napetosti automatski će dovesti i do pravilne realizacije francuskih suglasnika koje baš ta obilježja razlikuju od naših konsonanta. Jedino glas [R] ima sasvim novu artikulaciju koju treba posebno usvojiti.

Nova razlikovna obilježja: zaobljenost prednjih samoglasnika

Uspješno ostvarena korekcija dvaju osnovnih razlikovnih obilježja (što se može provjeriti po izrazito svijetloj, piskavoj realizaciji glasa [i]) omogućava stvaranje opozicije između nezaobljenih i zaobljenih vokala, tj. aktivno nezaobljenog niza [i — e — ε] i energično zaobljenog i bemoliziranog (sniženog) niza [y — ø — œ]. Ta dva niza mogu biti dovoljno različita da bi mogla funkcionirati samo zahvaljujući izrazitoj realizaciji

osnovnih razlikovnih obilježja. Veća napetost istovremeno omogućava i precizniji rad usana, čiji su pokreti, s jedne strane, brži nego u našem jeziku, što sprečava razlijevanje tog pokreta na susjedne vokale (koartikulaciju), a s druge strane uvjet su da zatvoreni fonemi toga niza [y, ø] budu izgovoreni s vrlo uskim, okruglim otvorom, izvedenim vrlo napetim, unutarnjim rubom usnica, za razliku od labijalizacije naših stražnjih vokala koji se izvode cijelom debljinom prilično opuštenih usana, u skladu s nedistinkтивnom funkcijom tog pokreta u našem jeziku, dakle s njezinom slabom informativnošću.

Uspješnost usvajanja prednjih zaobljenih vokala najbolje se može provjeriti prateći realizaciju prednjih nezaobljenih vokala u njihovoј blizini: u sljedovima glasova »et leuteurs« [eloerlektoer] ili »inutile« [inytil] u kojima se izmjenjuju prednji nezaobljeni i prednji zaobljeni vokali, nedovoljno ili neispravno usvojena opozicija zaobljeni/nezaobljeni otkrit će se upravo po djelomično ili potpuno zaobljenom izgovoru glasova [i, e, ε] na koje se proteže labijalizacija, što je dokaz da je taj pokret trom, nedovoljno napet i zato neprecizan.

Vokalska nazalnost

Precizni doživljaj timbra glasova i veća napetost artikulacije preduvjet su i za usvajanje četvrtog razlikovnog obilježja, a to je vokalska nazalnost. Za govornika našeg jezika usvajanje nazalnih samoglasnika ovisi o prethodnom posjedovanju dvaju potpuno različitih svojstava glasova: vokalske nazalnosti u opoziciji prema konsonantskoj nazalnosti, te preciznog timbra nazalnih vokala u odnosu na bliske, ali ne identične artikulacije oralnih vokala.

a) Opozicija nazalni samoglasnik/nazalni suglasnik

Opozicija nazalni vokal/oralni vokal + nazalni konsonant [sõ — s,n] prepostavlja dovoljnu napetost izgovora završnih nazalnih konsonanata, što je našim govornicima novost. Da bi se to postiglo, potrebno je, kao i pri usvajanju svake nove opozicije, najprije susziti polje fonema koji je u materinskom jeziku pokrivaо tu opoziciju i dosvesti njegove realizacije u jednu krajnost da bi se napravilo mjesto za novi fonem. Za usvajanje francuske vokalske nazalnosti potrebno je prethodno usvajanje eksplozivnog (dakle napetog) izgovora francuskih nazalnih završnih konsonanata bez nazaliranja prethodnog vokala, a to se postiže to lakše što je bolja kontrola napetosti izgovora.

Tek realizacijom vrlo napetog i do kraja artikuliranog završnog nazalnog konsonanta bez nazaliziranja prethodnog vokala u jednom slučaju, te vokalske nazalnosti bez i najmanjeg traga nazalnog konsonanta u drugome, počinje se izgradivati u naših govornika osjećaj da su to dvije različite pojave, i da se svaki nazalni glas mora strogo identificirati ili kao suglasnik ili kao samoglasnik.

b) Timbar nazalnih vokala

Postizanje timbra nazalnih vokala temelji se na već istančanoj osjetljivosti na sitne timbarske razlike, naročito potrebnoj pri usvajanju nekih nazalnih vokala koji, kao [ã] i [ɛ] predstavljaju polustupnje između oralnih vokala. Ako ta istančanost sluha nije probuđena, redovito dolazi do svođenja četiriju nazalnih vokala na samo dva, jedan svjetli (prednji) i jedan tamni (stražnji), što je potpuno neprihvatljivo već i sa stajališta fonološkog učinka a ipak se susreće i na vrlo naprednom stupnju poznавanja jezika ako se on učio slušnim putem. Govornici koji su pak francuski učili pretežno putem pisma zadržavaju fonološke opozicije među nazalnim vokalima, ali u šokantnim realizacijama, timbarski vrlo udaljenim od izvornih glasova.

Uz te funkcionalne razloge cijelovitog usvajanja novoga fonetskog sustava (što omogućava usvajanje novih razlikovnih obilježja glasova i time prenošenje referencijalne razine govora), postoje i estetski, ekspresivni, socijalni ili kulturno-istički, tek naoko manje važni razlozi da se tako postupi. Govor je i nosilac signala o govorniku, njegovu socijalnom i regionalnom podrijetlu, obrazovanju, psihičkim osobinama ili stanjima, a tu sliku o njemu stvaraju uvelike nedistinkтивne osobine glasova. Njihova neprimjerena realizacija degradira ga u očima izvornih govornika koji ih interpretiraju u skladu s normama svog jezika, što često dovodi do nesporazuma na ekspresivnoj razini komunikacije, a njihov je najblaži negativni učinak taj da stranog govornika čine smiješnim.

Govor u kojem su nedistinkтивna obilježja glasova materinskog prenesena u strani jezik izvorni govornik interpretira kao fonostilistički označen govor (Leon, 1971), on u takvom govoru iščitava ne samo poruke koje su bile nemjerne, nego i poruke kojih govornik nije ni bio svjestan (Desnica-Žerjavić, 1992). Previše tamna i nejasna artikulacija koju iz hrvatskog prenosimo u francuski izvornom govorniku daje dojam neljubaznosti, zloyolje ili neodgojenosti govornika. Fonetski gledano, to je posljedica nedovoljno prednje i nedovoljno napete artikulacije, dakle različite realizacije upravo onih obilježja koja naš jezik posjeduje kao distinktivna. Kako vidimo, premeštanje težišta artikulacije prema naprijed i postizanje većeg stupnja napetosti uvjet je ne samo usvajanja ostalih distinktivnih obilježja francuskog jezika, nego i uklanjanja nepoželjnih i nehotičnih informacija o govorniku.

LITERATURA

- Buhler, K., (1926): *Les lois générales d'évolution dans le langage de l'enfant*, Journ. Psychol. 23.
- Chlumsky, J., (1924): *Les consonnes anglaises*. Prag.
- Cohen, M., (1925): *Sur les langages successifs de l'enfant*. Melanges Vendryes, Paris.
- Elsendorn, B.A.G., (1984): *Production and Perception of English Vowel Duration by Dutch Speakers of English*. In: Proceedings of the Tenth International Congress of Phonetic Sciences, Ed. Broecke – Van den Cohen, (673—676).
- Desnica-Žerjavić, N., (1992): *Neki razlozi tvrdokornosti stranog akcenta*. Zbornik savjetovanja HDPL, Zagreb.
- Flege J. E. and R. Port, (1981): *Cross-language phonetic interference: Arabic to English*. »Language and Speech«, 24, 125—145.
- Flege J. E., (1984): *The detection of French accent by American listeners*. JASA, 76, 692—707.
- Gregoire, A., (1933): *L'Apprentissage de la parole pendant les deux premières années de l'enfance*. »Journal Psychol.«, 30.
- Gutzmann, H. (1903): *Zur vergleichenden Psychologie der Sprachstörungen*, Zeitschr. f. Pathol., Psychol., Pathol. u. Hyg., 5.
- Horga, D., (1990): *Trajanje kao element interferencije mjereno pomoću kompjutatora*. Informacijska tehnologija u primijenjenoj lingvistici (zbornik), Zagreb.
- Jakobson, R., (1939): *Le développement phonologique du langage enfantin et les coherences correspondantes dans les langues du monde*. 5. Congrès intern. des linguistes, Bruges.
- Jakobson, R., (1969): *Langage enfantin et aphasicie*. Ed. de Minuit, Paris.
- Kalogjera, D. (1992): *Jezik iznutra i izvana*. Zbornik savjetovanja HDPL, Zagreb.
- Leon, P., (1966): *Prononciation du français standard*. Didier, Paris.
- Leon, P., (1971): *Essais de Phonostylistique*. Didier, Paris.
- Rousselot, (1925): *Principes de phonétique expérimentale*. Didier, Paris.
- Weinreich, U. (1953): *Languages in contact*. Mouton, The Hague.

PRINCIPES DE PHONETIQUE CORRECTIVE

Résumé

La phonétique corrective, discipline delaissée aussi bien par la phonétique que par la didactique des langues, est réduite au cours des dernières décennies à la correction des interférences les plus saillantes, celles qui perturbent grossièrement la communication. En négligeant les traits non-distinctifs des sons de la langue enseignée, on renonce à faire acquérir la totalité de son système phonétique, en n'assurant, dans le meilleur des cas, que l'acquisition d'un système phonétique hybride, propre à transmettre le niveau référentiel de l'énoncé, mais charriant une multitude d'informations sur le locuteur, informations qu'il émet involontairement et sans s'en rendre compte. Or, les traits non-distinctifs des sons de la langue maternelle, transmis à la langue étrangère, influencent de manière négative l'acquisition des traits distinctifs du nouveau système phonétique; négliger les traits non-distinctifs ne signifie pas accélérer, mais, bien au contraire, empêcher l'acquisition satisfaisante du nouveau système phonétique.